

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ І ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФІЇ ПСИХОАНАЛІЗУ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті досліджується взаємозв'язок самоідентифікації з проблемою становлення особистості у філософії психоаналізу.

Вступ

Проблема самоідентифікації є однією з найбільш актуальних у сучасному філософському дослідженні. Необхідність розробки цієї проблематики зумовлена сучасною культурологічною кризою, яка не минула і нашу країну. Після набуття українським народом незалежності виникло багато питань: ким ми були? якими є наші корені? ким ми є зараз? як нам жити далі? Але найбільш гостро в Україні стоїть проблема національної самоідентифікації [1, с.67], тому дослідження самоідентифікації і принципів формування особистості є важливими проблемами нашої країни. Проблема самоідентифікації не є новою у філософії. Але попри існування різних підходів щодо її вирішення, вона повсякчас постає з новою силою.

Людина завжди перебуває в певній культурній традиції. Традиція – це механізм соціального і культурного успадкування, що забезпечує зміну поколінь, суспільний зв'язок та взаємодію індивідів. Саме в контексті традицій приймається та розгортається процес формування особистості. Якщо традиція є культурним надбанням багатьох поколінь, то її основа – інтерсуб'єктивна. Саме інтерсуб'єктивний характер традиції відкриває нам “дух народу”, тому що є те, що поєднує ці покоління. Це територія, на якій вони проживають, мова, якою вони розмовляють, певний світогляд, який передається від одного покоління до іншого. Отже, їх об'єднує одна національна культура [2, с23].

Останнім часом стало модним говорити про “духовну кризу” як у світі загалом, так і в Україні зокрема. Але чи можемо ми називати те, що відбувається в світі духовною кризою? Які її ознаки?

Поняття “криза” на побутовому рівні означає те, що певний час тому ситуація була набагато кращою. Чи можна стверджувати, що у 1935 або в 1985 році суспільство було набагато більш прихильнішим до духовних цінностей та в значній мірі зацікавлено духовними пошуками?[4, с285].

Але, враховуючи сучасну соціально-психологічну ситуацію, у якій знаходяться мільйони громадян колишнього СРСР, у тому числі й України, можна охарактеризувати її як кризу самоідентифікації.

Тому основну увагу ми звернемо на психоаналітичному підході до вирішення проблеми формування особистості та її самоідентифікації.

Постановка завдання

Мета статті полягає в аналізі феномену самоідентифікації та пошуку шляхів вирішення проблеми формування особистості у філософії психоаналізу. Автор зосереджує увагу на особливостях психоаналітичного підходу, який

залучає теоретичні положення та установки до пояснення особистісних, культурних та соціальних феноменів.

Аналіз досліджень і публікацій

Проблема формування особистості стала об'єктом філософського дослідження ще у ХІХ ст., коли С. К'єркегор у своїй праці “Хвороба до смерті”, наголошував на тому, що в окремих випадках процес “ставання” самим собою, окрім того, що це справа чи не найважча і, водночас, найважливіша для індивіда з усіх його справ та завдань, може бути ще й доволі заплутаною та вкрай ризикованою і небезпечною процедурою. Дана проблематика є актуальною і для ХХст. Особливо слід відмітити фундаментальні праці З.Фрейда “Масова психологія і аналіз людського “Я”, де автор уперше застосував термін “ідентифікація”. А.Адлера “Про нервовий характер” (1912), “Теорія і практика індивідуальної психології” (1920), “Человекознание” (1927), “Сенс життя” (1933). Вагомий внесок в опрацювання даної теми зробили також К. Юнг і Е. Фромм.

Не можна не згадати вітчизняних дослідників, що займалися цією проблематикою: О.Спіркін, М. Гумільов, О. Лосєв, В. Петрушенко, Д. Фролов, В. Лейбін. Наприклад, В. Лейбін стверджував, що “ідентифікація – процес отожднення однієї людини (суб'єкта) з іншим (об'єктом). Ідентифікація здійснюється на основі емоційної прихильності до іншої особи і супроводжується прагненням людини бути схожою на іншого, якого вона любить, обожнює. Ідентифікація має місце не лише у окремої людини. Вона може спостерігатися одночасно в значній кількості людей, служити живильним ґрунтом для їх об'єднання між собою, бути основою для встановлення міцних емоційних зв'язків в групі, суспільстві, нації” [5, с.36].

Основна частина

Проблема самоідентифікації у філософії – встановлення тотожності невідомого об'єкта відомому на підставі збігу ознак, пізнання, крім того, це і відповідь на питання про відношення особистості до самої себе.

Самоідентифікація у всіх її проявах (як особистісна, так і соціальна) виступає найважливішою детермінантою становлення і збереження цілісності особистості, тому що людина, яка не усвідомлює своєї ролі у системі соціальних відносин (за статтю, віком, громадянською, етнічною, територіальною, професійною приналежністю) позбавлена будь-яких підстав не тільки своєї орієнтації в суспільстві, але й цілеспрямованого визначення життєвих стратегій. Вирішення нагальних соціальних проблем демократизації суспільства і підвищення ролі

особистості у його розвитку потребує подальшого філософського осмислення соціальних аспектів самовизначення молоді, усвідомлення особистістю своєї спільності і відмінності відносно інших соціальних груп.

Виокремлюючи самоідентифікацію як одну з найважливіших проблем людського існування, якої понад усе прагне досягти людина, ту мету, яку вона свідомо чи несвідомо переслідує, полягає в тому, щоб стати самою собою. Представники філософії багато в чому спираються на теоретичні засади екзистенціалістської філософії, своєрідно розвиваючи та інтерпретуючи її постулати. Зокрема постулат про те, що процес самоідентифікації в умовах соціальної кризи може перетворитися для індивіда на процес випробовування всіх його сутнісних, духовних, психоемоційних та фізичних сил.

Проблему становлення особистості також розглядають через особливості психоаналітичного підходу – для пояснення особистісних, культурних та соціальних феноменів.

У вивченні проблеми ідентичності особливе місце має психоаналітичний напрям, засновником якого є З.Фрейд [2, с.130]. У 1921 році з'явилася робота З.Фрейда "Масова психологія і аналіз людського "Я", де автор уперше в психології застосував термін "ідентифікація". Термін увійшов до науки як статевий ідентифікація. При аналізі феномену ідентифікації, З.Фрейд, розглядав процеси засвоєння дитиною зразків поведінки значущих для його батьків, формування власного "Я", прийняття залежно від своєї статі чоловічу або жіночу роль. З.Фрейд визначив декілька типів ідентифікації. У дитинстві виникає первинна ідентифікація, яка є несвідомою формою емоційного зв'язку дитини з матір'ю. У вторинній ідентифікації відіграє роль заборона, завдяки якій дитина долає занепокоєння, викликане загрозливим авторитетом, шляхом включення деяких аспектів його поведінки у власні дії. Цей феномен ідентифікації названий Едиповим комплексом, коли хлопчик в усьому хоче зайняти місце батька і, боячись його покарання, копіює деякі особливості поведінки. Згідно З.Фрейду, ідентифікація носить спочатку амбівалентний характер, а тому вона може стати вираженням ніжності так само легко, як і бажанням. Для З.Фрейда механізм ідентифікації забезпечує взаємний зв'язок індивідів у соціальній групі і розглядається як важливий механізм взаємодії між індивідом і соціальною групою.

Отже, З.Фрейд через поняття "ідентифікація" позначив потенційну можливість вивчення механізмів пізнання і розуміння іншої людини і згуртованості соціальних груп. У теорії З.Фрейда феноменологічним змістом ідентифікації, як механізму розвитку особистості, є несвідоме отождоення суб'єкта з об'єктом, мотивом якого називаються страх істерії любові ідентичності, що розвивається і страх перед покаранням за властиві суб'єктові сексуальні і агресивні потяги (захисна ідентифікація). З.Фрейд показує, що усі типи ідентифікації – це механізми розвитку особистості. В той же час він відмічає, що ідентифікація є

групоутворюючим чинником і допомагає вийти за межі власного "Я", відчуті емоційні переживання іншого.

Якщо З.Фрейд особистому підсвідомому віддавав головну роль ідентифікації, то К. Юнг головну роль ідентифікації віддавав колективному підсвідомому. Основні розходження К. Юнга із З. Фрейдом стосувались двох основних моментів: ролі сексуальних потягів у психічному житті індивіда та тлумачення природи несвідомого. К.Юнг показав, що неприпустимо аналізувати всі прояви несвідомого з огляду на витіснену сексуальність. Він вважав принципово неможливо пояснити походження людської культури з позицій комплексу Едіпа. Він якісно переосмислює концепцію несвідомого З.Фрейда. Якщо у З.Фрейда особистісне несвідоме є результатом життя індивіда, то колективне несвідоме К.Юнга – результатом життя людського роду. Емпіричним підґрунтям для ідей "колективного несвідомого" стала подібність між міфологічними мотивами давнини, образами сновидінь у нормальних людей та фантазіями психічно хворих. Ці образи К.Юнг назвав архетипами і розумів їх, по-перше, як психічне співвідношення інстинктів; по-друге, як результат спонтанного породження нейродинамічними структурами мозку образів, незмінних для усіх часів і народів; по-третє, як чистий формоутворюючий елемент сприймання, що обумовлює саму його можливість. У різноманітних проявах архетипів К.Юнг виділяє також і їх спільне: усі фундаментальні образи-символи принципово протистоять свідомості, їх неможливо логічно осмислити та адекватно виразити в мові. Єдине, чого може досягти психологічна наука, – це описати архетипи і дати їм певне тлумачення. Вихідним пунктом духовного життя людини є досвід інтуїтивного бачення архетипів колективного несвідомого, яке суб'єктивується в образах міфології та релігії, тобто сприяє створенню бар'єру самоідентифікації. Аналізуючи форми взаємодії несвідомо-архетипових та свідомих компонентів психіки, К.Юнг виділяв дві опозиції: 1) розчинення особистісного елемента в стихії колективного несвідомого, характерне для східних релігій, що гальмує самоідентифікацію особистості; 2) науково-практична експансія європейського "Я", де пригнічується колективно-несвідома сутність психічного життя, і навпаки, є змога для розвитку самоідентифікації особистості.

Ще одним представником психоаналітичної теорії був А.Адлер, саме він став засновником нового, соціально-психологічного підходу до дослідження психіки людини. У розвитку нових ідей своєї концепції він спирається на концепцію З.Фрейда. Його теорія, викладена в книгах "Про нервовий характер" (1912), "Теорія і практика індивідуальної психології" (1920), "Человекзнание" (1927), "Сенс життя" (1933), є абсолютно новим напрямом, що мало зв'язаний з класичним психоаналізом і становить цілісну систему розвитку особистості.

Головна ідея А.Адлера полягала в тому, що він заперечував положення З.Фрейда і К.Юнга про домінування несвідомих потягів в особі і поведінці

людини, потягів, які протиставляють людину суспільству. На його думку, не природжені потяги, не вроджені архетипи, почуття спільності з іншими людьми є головною силою, яка визначає поведінку і життя людини, її рівень самоідентифікації.

А.Адлер був єдиним, хто вважав найважливішою тенденцією в розвитку особистості прагнення людини зберегти в цілісності свою індивідуальність, усвідомлювати і розвивати її. З.Фрейд відкидав ідею про унікальність кожної людської особистості, досліджуючи те загальне, що властиве несвідомому. Схожі думки висловлював і К.Юнг. Проте думка про цілісність і унікальність особистості є неочінувим вкладом А.Адлера в психологію.

Не менш важлива і введена ним ідея про творчий характер "Я". На відміну від фрейдівського «Его», цілям природжених потягів і тому що визначає повністю шлях розвитку особистості в заданому напрямі, "Я" А.Адлера є суб'єктивною і індивідуалізованою системою, яка може змінити напрям розвитку особистості, інтерпретуючи життєвий досвід людини і надаючи йому різний сенс. Більше того, це "Я" саме робить пошуки такого досвіду, який може полегшити конкретній людині створити його власний, унікальний стиль життя.

Теорія особистості А.Адлера є добре структурована система, що підґрунтям має кілька основних положень, які пояснюють численні варіанти і шляхи розвитку особистості: фіктивний фіналізм; прагнення до переваги; відчуття неповноцінності і компенсації; громадський інтерес; стиль життя; творче "Я".

А.Адлер також підкреслював, що здорова людина в принципі може звільнитися від впливу фіктивних надій і побачити життя і майбутнє такими, які вони є насправді. В той же час для невротиків це неможливо, і розрив між реальністю і фікцією ще більше посилює їх напругу.

А.Адлер вважав, що велике значення у формуванні структури особистості мають її сім'я, люди, які її оточують у перші роки життя. Значення соціального оточення особливо підкреслювалося автором (одним з перших в психоаналізі), оскільки він вважав, що дитина народжується не з готовими структурами особистості, а лише з їх прообразами, які формуються протягом життя. Найбільш важливою структурою він називав стиль життя.

Розвиваючи ідею про стиль життя, що формує поведінку людини, Адлер виходив з того, що це та детермінанта, яка визначає і систематизує досвід людини. Стиль життя тісно пов'язаний з почуттям спільності, одним з трьох природжених несвідомих почуттів, що становлять структуру "Я". Почуття спільності, або громадський інтерес, є своєрідним стрижнем, який тримає усю конструкцію стилю життя, виділяє її зміст і напрям. Почуття спільності хоча і є природженим, але може залишитися нерозвинутим. Це почуття спільності стає основою асоціального стилю життя, причиною неврозів і конфліктів людини. Розвиток почуття спільності зв'язаний з близькими дорослими, що оточують дитину з дитинства, передусім з матір'ю. У знедолених дітей, що ростуть з холодними, відгородженими від них матерями, почуття спільності

не розвивається. Не розвивається воно і у розбещених дітей, оскільки почуття спільності з матір'ю не переноситься на інших людей, що залишаються для дитини чужими. Рівень розвитку почуття спільності визначає систему уявлень про себе і світ, яка створюється кожною людиною. Неадекватність цієї системи створює перешкоди для особистісного росту, провокує розвиток неврозів.

Формуючи свій життєвий стиль, людина фактично сама являється творцем своєї особистості, яку вона створює з сирого матеріалу спадковості і досвіду. Творче "Я", про яке пише А.Адлер, є своєрідним ферментом, який діє на факти навколишньої дійсності і трансформує ці факти в людині – "особистість суб'єктивну, динамічну, єдину, індивідуальну і таку, що має унікальний стиль". Творче "Я", з точки зору А.Адлера, надає життю людини сенс, воно творить як саму мету життя, так і засоби для її досягнення.

Отже, А.Адлер розглядав процеси формування життєвої мети, стилю життя по суті як акти творчості, які надають людській особистості унікальність, свідомість і можливість управління своєю долею. На противагу З.Фрейду він підкреслював, що люди – це не пішаки в руках зовнішніх сил, свідомі цілісності, що самостійно і творчо створюють своє життя.

У порівнянні з іншими філософами психоаналізу, Е.Фромм першим вказав на нездатність ортодоксального фрейдизму вирішити проблему взаємодії людини суспільства. Е.Фромм не задовольняв біологізм та соціальний песимізм З.Фрейда, тому він сконцентрував увагу на перетворенні психоаналізу в соціальну філософію. Протягом усієї своєї наукової діяльності Е.Фромм залишається вірним основним теоретичним положенням психоаналізу. Він був твердо переконаний, що критерієм соціального розвитку має бути самопочуття людини – психологічна вдоволеність чи невдоволеність загальною життєвою ситуацією, саме це, на його думку, і є важливим для формування самоідентифікації. Е.Фромм прагнув з'ясувати, яку роль відіграють психологічні фактори в соціальному, намагався розкрити психологічний механізм суспільного розвитку. Тому в центр своєї соціально-філософської теорії він поставив психологічну модель людини, аналіз розгортання потенційних людських якостей у процесі пристосування людини до конкретної соціально-економічної дійсності. Автор обґрунтовує тезу про те, що людська природа як сукупність універсальних потреб у своєму історичному розвитку реалізується різними способами залежно від конкретних соціальних умов. Вона і зберігається, і в той же час постійно модифікується під впливом соціуму, що є фактором впливу на самоідентифікацію. [6, с.309].

З точки зору Е.Фромма, соціальний характер слід розглядати як активний психологічний фактор соціального процесу, що зміцнює функціонує суспільство. Отже, згідно з концепцією Е.Фромма, не соціальна структура суспільства формує потреби людини, а антропологічна природа потреб визначає способи існування людини. Соціальний характер

особистості є результатом динамічної адаптації людської природи до структури суспільства; в цьому автор і вбачав самоідентифікацію особистості. Е.Фромм виділив такі типи соціальних характерів: рецептивний, експлуататорський, нагромаджувальний, ринковий. В основі кожного соціального характеру лежить особливий психологічний механізм, через який індивіди вирішують проблеми людського існування: мазохістський, садистський, деструктивістський та конформістський. Але єдино правильним способом вирішення цих проблем, на думку Е.Фромма, є любов; саме вона служить критерієм буття як способу життєдіяльності. В процесі оволодіння мистецтвом любові відбувається зміна структури характеру людини, в результаті чого повага до життя, почуття ідентичності, зацікавленість у єднанні зі світом стають пріоритетними, сприяючи переходу до гуманістичного духу.

У своїй книзі "Мати чи бути" Е.Фромм намагається показати дегуманізуючий вплив сучасного західного суспільства на людину. Він аналізує це суспільство крізь призму конфлікту двох орієнтацій характеру (ринкового і продуктивного), а також через суперечність двох способів існування людства – володіння та буття. Під володінням та буттям Е.Фромм розумів два різні види самоорієнтації та орієнтації у світі, дві різні структури характеру, перевага однієї з яких визначає все, що людина думає, відчуває та здійснює. Е.Фромм закликає до створення нового ідеального суспільства, в якому орієнтація людини на володіння буде замінена орієнтацією на буття. Функція нового суспільства – сприяти виникненню нової людини, структурі характеру якої будуть властиві такі якості: готовність відмовитись від усіх форм володіння заради того, щоб повною мірою бути; відчуття себе на своєму місці в сфері свого буття; визнання всебічного розвитку людини та її близьких вищою метою життя; відчуття свого єднання з життям, відмова від підкорення будь-кому і будь-кого, від експлуатації, руйнування та виснаження природи, прагнення зрозуміти природу, жити в гармонії з нею, тобто саморозвиток суспільства відповідає за особистісну самоідентифікацію [4, с. 309].

Отже, проблема становлення особистості, самоідентифікація розглядалася представниками цілого різних напрямків психології та філософії. І кожен з дослідників мав своє бачення на дану проблематику, хтось із них йшов від більш

загального до конкретного, тобто, що саме суспільство формує особистість, а інші навпаки, що саме особистість з її потребами, проблемами, мотивами і формує суспільство, в якому живе.

Висновок

Проблема становлення особистості тісно зв'язана зі світовідчуттям особистості, поведінкою у соціумі, і, відповідно, з проблемою особистісного розвитку та взаємовідносин. Важливим є розвиток самоідентифікації особистості.

Під самоідентифікацією ми розуміємо наявність особистісного самовираження й упевненості у психологічному, рольовому і соціальному середовищі, ототожнення себе із визначеною соціальною групою, образом, архетипом.[7, с.367].

Динамічні зміни в сучасному світі вимагають від людини саморозвитку її самоідентифікації, оскільки вона виступає суб'єктом історичного процесу. В умовах глобалізації та демократії сучасного суспільства, психоаналітичний підхід до проблеми формування особистості розкриває всі труднощі самоідентифікації і робить наголос на вихованні молоді, показуючи важливість подальшого розвитку демократичної особистості.

Розгляд цієї проблематики в психоаналітичній філософії дає можливість зробити висновок, що на сьогоднішній день, незважаючи на проблему "можливості вибору", складну ситуацію в державі, особистість є самостійною, неповторною, унікальною одиницею світу, що безперервно розвивається. Отже, самоідентифікація і проблема становлення особистості набувають гуманістичного характеру.

Список літератури

1. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. – М., 1999. – Т. 1. – С.67
2. Фрейд З. Массовая психология и анализ человеческого "Я" // "Я" и "ОНО": Тр. разных лет. – Тбилиси, 1991. – Кн.1, –С.103.
3. Хьелл Л., Зиглер Д. Теория личности. – 3-вид. – СПб.: Питербург, 2007. – 607с.: ил. – (серия «Мастера психологии»)
4. Гадамер Г.-Г. Герменевтика как философия практики // После философии: кінець чи трансформація? – К.: Четверта хвиля, 2000. – С. 284 – 296. 5. Грива О.А. Толерантність як життєва компетентність // Практична філософія.–2006.–№4.
6. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя / Э. Фромм. – М.: ООО "Издательство АСТ", 2004.
7. Головатий М.Ф., Панасик М.Б.. Соціальна політика і соціальна робота. Термінологічно – понятійний словник. К.: МАУП. 2005. – С. – 179, 367.
8. Яценко Н.Е.. Толковый словарь общественно-научных терминов. М.: – 1999.

Т.В. Новак

САМОИДЕНТИФИКАЦІЯ И ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ В ФИЛОСОФИИ ПСИХОАНАЛИЗА

В статье исследуется взаимосвязь самоидентификации с проблемой становления личности в философии психоанализа.

T. Novak

SELFIDENTIFICATION AND THE PROBLEM OF A PERSON FORMATION IN THE PHILOSOPHY OF PSYCHOANALYSIS

The article aims at the research of correlation between selfidentification and the problem of a person formation in the philosophy of psychoanalysis.